afgoderij" plaats grijpt, die ook de Overheid te weren en uit te roeien heeft. En wie nu *niet* zoo oordeelt, of dit *niet* aandurft, is, als hij nochtans voor die zinsnede van Art. 36 opkomt, voorzoover hij zelfbewust handelt en niet zichzelven misleidt, een man met twee aangezichten, een dubbelhartig of een dubbelsprekend man, wien het niet om de waarheid te doen is, maar om de gunst der menigte.

Dit punt van methode moest hier vooraf zóó klaar, helder en zonder omwegen worden afgehandeld, opdat het niet telkens van ter zijde weer binnen moge sluipen. Intusschen voegen we hier nog iets aan toe. We weten natuurlijk zeer wel, dat door meer dan één deze zelfde methode is toegepast uit heel andere beweegreden; een beweegreden, niet, als de straks genoemde, van misdadigen aard, maar opkomend *uit vrome vreeze*. We behoeven slechts aan het pleidooi van wijlen Prof. Van Velzen te herinneren, om duidelijk te doen uitkomen, op wat soort broeders we hierbij het oog hebben. Bij een man als Van Velzen was van politieke bijbedoeling geen sprake. Hij bezat in eigen kring tot aan zijn dood toe het volste vertrouwen, en wist zeer wel, dat buiten dien kring niet naar zijn woord geluisterd werd. Neen, wat hem bewoog en dreef was heel iets anders. Bij hem woog in de eerste plaats de vastheid der Confessie. Het denkbeeld, dat in de Confessie iets wijziging zou behoeven, wierp angst in zijn hart, vooral in dagen toen de Confessie zoo schandelijk miskend en gehoond werd. Daarbij kwam in de tweede plaats, dat hij niet kon gelooven, dat de vaderen het zoo hard en zoo streng bedoeld hadden. Hij had die vaderen te lief, om te kunnen aannemen, dat zij waarlijk een vervolging tot met het zwaard zouden gewild en beleden hebben; en de zachte practijk der 17de en 18de eeuw scheen hem het recht te geven, om aan zachter bedoeling te gelooven. En in de derde plaats scheen het hem toe, dat het belijden van de vrije Kerk in den vrijen Staat niet uit den wortel der Schrift, maar uit de beginselen der Fransche Revolutie was, en dat het deswege zondige zwakheid was, den tijdgeest daarin ter wille te zijn. Dit standpunt nu, waarop thans nog enkelen onzer staan, laat zich dan ook zeer wel begrijpen en billijken. Het is, gelijk we ons uitdrukten, het standpunt der *vrome vreeze*. Het is eerbied voor de Confessie, liefde voor de vaderen en tegenzin tegen de Fransche Revolutie, die hier dreef. We gaan zelfs verder, en verstaan volkomen wel, hoe meer dan één, die van schrijver dezes hoorde, dat hij „de beginselen der vaderen tegen de beginselen der Fransche Revolutie had uitgeruild", de strekking van ons woord en streven wraakte. Tot eere van Prof. Van Velzen moet dan ook gezegd, dat hij zich nooit gewaagd heeft aan de zoo straks door ons bestreden methode van uitlegging, maar dat hij, al verzachtte hij ook de beteekenis van de bekende zinsnede uit Art. 36, in beginsel voor herstel der Overheidsbemoeiing met de kerk van Christus opkwam.

Het gezegde saamvattende, kunnen we dus concludeeren, dat de vroegere eenheid onder ons is teloorgegaan, en dat thans vierderlei standpunt onder ons wordt ingenomen.

Ten eerste vindt ge er de zoodanigen, die veelal tot de neo-Kohlbruggianen behooren, die Art. 36 juist uitleggen, en dan ook in den zin der vaderen handhaven willen, door aan de Overheid alsnog den eisch te stellen, dat ze als Gereformeerde overheid zal optreden, de Gereformeerde kerk als staatskerk erkennen, en de plakkaten tegen de Roomschen, Remonstranten enz. hernieuwen zal.

In de tweede plaats de zoodanigen, die Art. 36 op verzachtende wijze uitleggen, en op die wijs herziening der confessie wenschen te voorkomen, ten einde alle revolutionaire denkbeelden te weren.

Ten derde de zoodanigen, die Art 36 evolutionistisch uitleggen, en er een zin onderschuiven die lijnrecht tegen het beginsel en de denkwijze onzer vaderen overstaat.

En ten vierde zij, die, met schrijver dezes, met kracht en klem de historische uitlegging van Art. 36 maintineeren; nochtans rondborstig erkennen, dat zij geweldpleging van de Overheid in geloofszaken voor in strijd met de Schrift houden; en die voorts pogen aan te toonen, dat de vrijheid van conscientie en van eeredienst niet in den zin der Fransche Revolutie, maar in overeenstemming met de dieper liggende beginselen der Gereformeerde belijdenis moet worden geëerd.

De laatsten hebben daarom nooit geaarzeld hun *gravamen* tegen Art. 36 in te brengen, en dit wel op grond van de Gereformeerde overtuiging, dat geen confessie onveranderbaar is; dat elke confessie steeds apellabel aan den Woorde Gods blijft; en dat het de eere der Gereformeerde kerken niet te na komt, maar veeleer hoog houdt, indien ze, beter geleerd, ook zuiverder in haar Belijdenis spreken.

Het betoog, dat metterdaad onze vaderen wel ter degr de harde en gestrenge opvatting van Art. 36 bedoelden, hebben we hier achterwege gelaten. Zulk betoog zou de aaneenrijging van een eindeloos getal citaten eischen. En, wie ernst met de zaak maakt, kan het bewijs dier stelling én bij Calvijn én bij schier elk schrijver van naam uit de 16e eeuw zelf vinden.

„Bekleed met rein en blinkend fijn lijnwaad".

> En haar is gegeven, dat zij bekleed worde met rein en blinkend fijn lijnwaad; want dit fijne lijnwaad zijn de rechtvaardigmakingen der heiligen.
>
> Openb. 19 : 8.

„Rijn en blinkend fijn lijnwaad" is in de mysteriën van Pathmos niet als geweven stof bij de maat, niet zakelijk, niet reëel bedoeld, maar gemeend als zinbeeld uit het stoffelijk leven gegrepen, om te doen uitblinken een *geestelijke hoedanigheid*.

Dat reine fijne lijnwaad beduidt het reine fijne kleed der ziel. Het staat er zelfs bij, want er volgt onmiddellijk op: „Dit fijne lijnwaad zijn de rechtvaardigmakingen der heiligen". Iets waarbij intusschen de nadruk *niet* valt op het *feit* der rechtvaardigmaking, maar op de vrucht, op de uitkomst, op het resultaat ervan in „het nu van alle schuld en zonde voor eeuwig af zijn".

Ge weet toch, dat de engelen Gods, die vielen, voor geen rechtvaardigmaking vatbaar zijn, en dat de engelen Gods die hun God trouw bleven, geen rechtvaardigmaking behoeven. En toch staat er in Openb. 15:6 niet van zeven verloste zondaren, maar van zeven engelen voor Gods troon geschreven: „Ze kwamen uit den tempel bekleed met rein en blinkend lijnwaad en omgord om de borst met gouden gordels."

Zooals Jezus zelf van wie zaliglijk ontsliepen verklaard had: „ze zijn als engelen Gods in den hemel", zoo zijn ze ook als engelen Gods in hun lichtgewaad; wat af beeldt en beduidt, dat ze, ons verlatende, en den hemel door de poorte des doods ingaande, al wat zonde is of waaraan zonde kleeft, in deze wereld achterlaten, om van nu voortaan, voor alle zonde ongenaakbaar, hun zaligen ingang te volbrengen in het Vaderhuis.

Maar hier nu juist ligt het mysterie. Hoe gaat dit uitschudden van de zonde toe? Op wat wijs is dat „afsterven van de zonde" te verklaren? Wat plaats grijpt, is een doorsnijden van den band, van de vezelen die ons hart in zondegemeenschap hielden; maar *hoe* is dat doorsnijden van dien band en van die vezelen te verstaan?

Er wordt meest over heen geloopen Met de constateering van het feit acht men genoeg te hebben gedaan.

En tot voor korten tijd scheen dat ook zoo. Niemand onder ons twijfelde er aan, of tot op den jongsten snik zat de ziel nog door die vezelen aan de zonde vast; en ook twijfelde niemand er aan, of in den hemel was elke band aan de zonde ondenkbaar. Dus moest de afsterving van de zonde wel *in ictu mortis*, d. i. in het eigen oogenblik van het sterven liggen.

Doch ook op dit punt drong van ethische zijde twijfel in. Men begon te gewagen van een prediking ter bekeering ook na den dood. Zelfs gingen er stemmen op, om het gebruik der sacramenten ook na den dood te vernieuwen. Zoo nam men dus aan, dat de zonde ook door den dood met ons ging.

Iets waartegenover de perfectionist dan weer stelde, dat men aan de zonde reeds afstierf, of althans afsterven kon, lang voor zijn afroeping naar boven.

Zoo kwam de „afsterving der zonde" bij den jongsten snik in het gedrang van twee zijden. En de vraag, wat dat „afsterven der zonde" in het sterven eigenlijk is, drong zich juist daardoor met te meer klem aan ons op.

Het meest voor de hand liggend, meest gereede, meest gegeven antwoord op die vraag zoekt die afsterving van de zonde in het *scheiden van het lichaam*. En te ontkennen valt niet, dat Paulus' uitroep: „Wie zal mij verlossen van het lichaam dezes doods?" dat korte en eenvoudige antwoord schijnt te begunstigen.

Den zetel der zonde zoekt zulk zeggen dan in het *vleesch*; en daar nu de dood de ziel van het vleesch afscheidt, en het eens zoo sterk tot zonde prikkelend lichaam in het machteloos lijk omzet, schijnt het dan vanzelf verklaard, dat de afgescheiden ziel, die immers enkel geest is, voor altoos aan de zonde is afgestorven.

Vooral zij, wier hart het meest voor zinlijke zonde openstond, zeggen daar zoo van ganscher harte *ja* en *amen* op. Hun lichaam, hun vleesch en bloed, heeft bij hen levenslang de rol van de verleidster vervuld. Door die zonde sloop Satan telkens in hun ziel binnen. In hun beste oogenblikken hebben ze hun eigen vleesch en bloed gehaat en gevloekt. En nu voor altoos van dat lichaam af te komen, en enkel geest bij God te zijn, dat moet immers de zonde van hen en hen van de zonde scheiden. En daarom is dit korte zeggen hun genoeg, verder denken ze niet.

En toch, het *kan* niet waar zijn.

Of zeg zelf, ligt de springader der zonde dan niet in Satan? Is ze niet uit Satan ons toegekomen? Is Satan dan niet enkel *geest* geschapen, om nooit anders dan *geest* te zijn? En toont dit dan niet, dat ook gij, straks enkel geest geworden, op zichzelf en zonder meer, zeer wel nog voor zonde in uw hart kondt openstaan?

En meer nog, ge zijt als mensch toch niet bestemd, om na uw dood tot den einde toe zonder lichaam te blijven?

De belofte ligt er immers, dat „de ure komt, dat allen die in de graven zijn de stem des Zoons van God zullen hooren, en zullen opstaan", en ook, dat „Christus alsdan ons vernederd lichaam zal gelijkvormig maken aan zijn verheerlijkt lichaam, door de kracht waardoor hij ook alle dingen aan zichzelven onderwerpen kan."

Was nu het lichaam uw vijand, met wat angst zou het denkbeeld u dan niet vervullen moeten, dat dat lichaam straks terugkomt? En hoe zou alles in u dan niet moeten begeeren, dat ge eindeloos enkel geest, loutere, reine geest mocht kunnen blijven.

Zoo zou dus het kwaad niet in uw lichaam als zoodanig, maar in uw *zondig lichaam* moeten schuilen.

Maar een zondig lichaam, wat is dat anders dan het lichaam weer in verband nemen met uw in zonde hangende ziel?

Of zult ge zeggen, dat het zondige van het lichaam schuilt in het *vernederde* lichaam? Maar weet ge dan niet, dat uw Heiland datzelfde *vernederd* vleesch en bloed heeft aangenomen, en dat Hij toch *geen* zonde gekend heeft?

Is bovendien de *zonde* niet uit haar aard iets *geestelijks*? En als ge de zonde zoekt in het zondige lichaam, maakt ge er dan niet iets *stoffelijks* van? Immers ligt het tegengift wel voor het stoffelijke kwaad in het *medicijn*, maar voor het geestelijk kwaad in de *genade*. De Manichéëer, die dit in zijn dwaasheid ontkende, zocht daarom het tegengift tegen de zonde in kruiden en planten. Op dat standpunt volkomen juist. Maar dat is toch uw standpunt niet. Gij *eet* niet tegen de zonde, maar gij *bidt* tegen de zonde. En ook, als er gesproken wordt van het eten van den Zoon des menschen en van het drinken van zijn bloed, dan verstaat ge dat niet Kapernaitisch van eten met den mond, maar van een eten met den mond des geloofs.

En ook, ge kent nog wel heel andere zonde dan den wellust, de drankzucht en de ijdelheid. Of is er ook niet de hoogmoed, en de eerzucht, en de trots, en de wangunst, en de haat, en de nijd, en de onbarmhartigheid, en het ongeloof, en het hoonen van de liefde des Vaders? En als dan al deze vreeslijke zonden niet in het vleesch kleven, maar diep in den geest haar wortelvezelen dreven, wat baat het u dan op zichzelf, of ge al van uw vleesch en bloed af zijt?

Er is één zonde die *niet* kan vergeven worden, de opzettelijke en bewuste lastering van den Heiligen Geest. En nu, is dit een zonde van de zinnen, of is niet juist deze vreeslijkste zonde een louter geestelijke zonde, die geheel buiten het lichaam omgaat? En hoe zou dan de afsterving der zonde ooit enkel uit het afscheiden van het vleesch zijn te verklaren, zoo de geest, zoo de ziel, zoo uw innerlijke mensch, bij die afscheiding van het lichaam, *bleef gelijk hij was toen gij stierft*?

Of zeg zelf, heeft Jezus, als hij met zinlijke zonde bij man of vrouw in aanraking kwam, niet steeds den balsem van zijn Goddelijke ontferming in de wonde gedruppeld, tot zelfs bij de in overspel gegrepen vrouw? En daarentegen, is zijn *wee u!* niet juist tegen die hoogen van hart, en tegen die ingebeelde rechtvaardigen uitgegaan, die in de Farizeën tegen hem optraden? En geveinsdheid, is dat zonde van het lichaam, of is het zonde van de ziel?

Er is nog iets

Zij, die meêspreken over dit diepe sterfensmysterie, zijn volwassenen, meest mannen en vrouwen van leeftijd, zoo niet oud en welbedaagd. Maar het sterven is toch één voor allen, en verreweg de meesten sterven toch weg uit dit leven, eer ze dien hoogeren leeftijd bereikt hadden. Duizenden bij duizenden sterven zelfs weg in de wieg, of ook nog eer ze in hun wieg werden neergelegd.

Wat verleiding der zinnen heeft nu een kindeke van enkele dagen of enkele weken gekend? Wat heeft zoo'n verkwijnend en vroeg verdwijnend wicht in vleesch en bloed gezondigd? En wat maakt het voor zulk een vroeg wegstervend wezentje uit, of het zieltje van dat nog geheel onontwikkeld lichaampje wordt afgescheiden, en hoe zou dat voor zulk een wicht *het afsterven van de zonde* zijn?

Ook hieraan gevoelt ge toch, dat dit afsterven van de zonde dieper moet liggen. Neen, het kan niet zijn een afsterven van onze bewuste zonden, een afsterven van onze begane zonden, een afsterven van die dadelijke zonden, die ons gevangen hielden; want dan zou er van „afsterven van zonde" alleen bij ouderen van dagen sprake kunnen zijn.

Het moet een afsterven niet van *deze zonden*, maar van *de* zonde als macht, als gif, als zielsvenijn, wezen.

Het moet een uitlichten van heel ons wezen uit de sfeer der zonde zijn.

Het kan niet wezen het losmaken van den band tusschen ziel en lichaam, die straks toch weer gelegd wordt.

Het moet *genade* zijn. Een daad van almachtige genade. Een genade, die onze heiligmaking voltooit.

Amsterdam, 2 Februari 1900.

De taak der toekomst.

X.

De eerste bedenking, hierop neerkomende, dat de kerken zich de moeite van uitbreiding der Formulieren sparen kunnen, omdat in de bestaande Formulieren *reeds alles inzit*, bleek geen oogenblik tegen toetsing bestand te zijn.

We komen thans tot de tweede bedenking, die ons influistert dat zulk een leerstellig optreden der kerken te ernstig gevaar oplevert *voor den vrede der kerken*, dan dat we er aan zouden mogen denken.

Geheel denkbeeldig is dit gevaar zeker niet. Er is in de periode die tusschen 1619 en 1816 ligt, bijna twee eeuwen lang, door onze gezamenlijke kerken, geen voet op confessioneel gebied verzet. De kerken hebben die twee eeuwen lang haar leerstellige taak eenvoudig laten rusten. Uit onmacht, omdat de Overheid het verhinderde, zij het zóó; maar dat wil dan toch altoos zeggen, dat de kerken in die twee eeuwen haar tractementen en prebenden, en vooral haar *privelegiën* als Staatskerk, liever hebben gehad dan het voortwerken aan de haar van God opgelegde taak.

Hadden de kerken reeds destijds zich niet als Martha met veel *dienens* bezig gehouden, maar als Maria *de goede keuze* gedaan, ze zouden ten slotte alle Overheidsketenen met de kracht van een Simson verbroken hebben, en niet alleen het kerkelijk, maar ook het volksleven hebben gered. De jammerlijke tooneelen in het laatst der vorige eeuw, toen predikanten om den Vrijheidsboom dansten, zouden aan ons land gespaard zijn gebleven, en de kerken zouden bij den aanvang der 19de eeuw gebleken zijn het zout te wezen, dat tot bederf weren in staat was.

Maar die eenig goede keuze hadden onze kerken *niet* gedaan. Het heroïsme van het martelaarschap had plaats gemaakt voor de zelfvoldaanheid van het predikantsgezag en voor de hoogheid der Gereformeerde regenten. Het wezenlijk vrome volk, de godvruchtigen in den lande, wendden zich van de kerk af, en zwierven in gezelschappen, die al spoedig, gelijk niet anders kon, een sectarischen bijsmaak kregen.

Vandaar het jammerlijk tooneel van kerkelijke miserie en machteloosheid, dat de dusgenaamde Staatskerk bij den aanvang dezer eeuw opleverde, toen koning Willem haar met zijn koninklijke rijzweep *mores* kwam leeren.

Waar was toen de reactie? Waar het kloek verzet? Waar waren de martelaars, die toen, in het hachlijk oogenblik, voor de kerk der vaderen het offer hebben gebracht?

Het is zoo, er kwamen protesten. Uit anderhalve classe ging een flauwe stem van protest op, Maar nergens een kreet, nergens een gil vol hartstocht, nergens een weerstand die een wil toonde. We vergeten daarom de enkele mannen niet, die kloeker taal spraken. Maar ook zij hadden geen invloed. Nu in de historie zijn ze geëerd; toen stierf hun stem weg in het luchtledig.

En zoo zijn we toen in onze ellende gekomen; in de diepe ellende waaronder zoo machtig deel van de kerken der vaderen nog lijdt; vooral in die geestelijke en zedelijke ellende van sectarische krankheid, en geloofsontreddering, waaraan zelfs de herstelde Gereformeerde kerken nog nabloeden.

Laten we God danken voor wat we terug ontvingen, maar toch nooit de oogen sluiten voor de woekerplanten, die nog zooveel van onze beste levens- en geloofskracht verteren.

Van de levens- en geloofskracht, die in de dagen onzer vaderen blonk, heeft óns geloof en óns leven nog zoo niets.

Zij de reuzen, wij pygmeëen, bij hen vergeleken.

En toen schoot welig het *wantrouwen* op, dat booze onkruid, dat de fijnste bloem in het ontkiemen en opschieten van haar stengel dooddrukt, en aan haar wortel het voedende leven onttrekt.

Want ja, er was toen wel terugkeer tot de Godsvrucht in de dagen van de Reveil, tot de geloovige orthodoxie in de dagen van Van Oosterzee en de La Saussaye, en tot het kerkelijk besef in de worsteling van sommige kerkeraden en classes tegen de moderne Synode en haar leervrijheid; edoch die Reveil was niet uit den stam onzer vaderen, maar een exotische plant, die er naast werd gestekt; en die geloovige orthodoxie was niet uit de theologie onzer vaderen, maar geïmporteerd uit het philosophische Duitschland; en die kerkelijke actie was aan alle voorvaderlijk kerkrechtelijk begrip gespeend.

Vandaar toen het misnoegen en het wantrouwen, het zooveel hoofden zooveel zinnen, het opschieten van allerlei sectarisch onkruid, het horten en stooten met een kerkelijken wagen, waarvan het hoofdwiel was afgevlogen, het tobben, het sukkelen, het gemorrel en gescharrel zonder eind, om op elk beslissend punt uiteen te zien stuiven, wat dusver dan nog saamging.

En van dat wantrouwen, van dat ziekelijke wezen, van dat geestelijk gedesorganiseerde is ook in onze herstelde Gereformeerde kerken meer mede overgegaan dan men denkt. Het zat in onze personen, in onze gezinnen, in onze kringen. We konden er ons niet opeens van los maken. Veel is er Gode zij dank gewonnen, maar, o, zooveel tobbens bleef ons bij.

Te ontkennen valt daarom niet, dat elke energieke poging van onze kerken, om weer haar dogmatisch recht te gaan uitoefenen, allicht hier en ginds door een malcontente groep zou worden aangegrepen, om haar wrevel te luchten en anderen den voet dwars te zetten. Er is in onze toestanden nog zoo jammerlijk veel kleins. En als de dag der vervolging aanbrak, zou men eens zien, hoeveel uiteenen wegstoof. Ze zouden er bij menigte zijn, die hun akker of hun juk ossen moesten gaan bezien, of die een vrouw hadden getrouwd, of die hun vader moesten gaan begraven.

We stellen ons dan ook in het minst niet voor, dat het zonder horten en kleerscheuren toe zou gaan.

Die lust hadden aan het uitstrooien van het zaad van wantrouwen, zouden stellig niet ontbreken; en ongetwijfeld zou het hier en daar opschieten.

Maar ook al geven we dit alles toe, toch zij gevraagd, of dit de kerken van plichtsbetrachting ontslaat; of de kerken daarvoor uit den weg mogen treden; of de kerken daarop mogen inslapen, na er een oorkussen der traagheid van te hebben gemaakt.

En dan, mag niet omgekeerd gevraagd, of er iets in saambindende kracht vergelijkbaar is met een optreden van de gezamenlijke kerken tegen de erkende dwalingen onzer eeuw?

Of zeg het ons, als ge in een gezelschap van broederen die dwalingen onzer eeuw aantast, of op een meeting, of in geschriften, er tegen te velde trekt, hebt ge dan niet steeds ontwaard, dat zoo goed als allen u bijvallen, en sympathie voor uw woord hebben, en dra alle geschilpunten vergeten?

Is het dan niet waar, dat de kleine krakeelen onder ons bijna uitsluitend loopen over vroegere quaesties, die ook in de dagen onzer vaderen niet tot algeheele en zuivere oplossing zijn gebracht, of ook over zulke vraagstukken, waarvoor de Openbaring zelve geen afdoende oplossing geeft, zoodat er steeds en tot den einde toe verschil van inzicht over zal voortbestaan?

Schrijver dezes deed er zelf steeds de ervaring van op, dat zoo dikwijls hij een bepaalde meening uitsprak over *oude* vraagstukken, als daar zijn het vraagstuk van den Doop, van de volkomenheid der plaatselijke kerk enz., aanstonds opposítie opdook; en dat daarentegen, als hij in rectorale oratiën tegen de Schriftcritiek, tegen het Pantheïsme, of tegen de Evolutie optrad, algemeene instemming aan zijn woord werd geschonken.

Versta nu wel, wat onze kerken te doen zouden hebben.

Ze zouden geroepen worden, niet om al zulke, nog sterk onder ons betwiste, punten tot evidente oplossing te brengen. Ook hiertoe zouden ze mettertijd geroepen kunnen worden, maar daartoe stellig niet in de eerste plaats. Eerst veel later. Neen, wat ze voorshands en in de eerste plaats zouden te doen hebben, is het getuigenis onzer kerken te formuleeren tegenover het Modernisme, tegenover de Ethische richting, tegenover Ritschl, tegenover het Pantheïsme, tegenover de Evolutie en zooveel meer.

Juist dus tegenover die soort dwalingen, die ons *niet* verdeelen, maar waartegenover we als één man eenstemmig staan.

Een eenstemmigheid, die dan alleen zou kunnen verbroken worden, zoo er onder ons, hier of daar, een geest school met dezelfde dwalingen behebt. En zulk een geest zou dan of van zijn dwaling moeten worden teruggebracht, of van ons wijken. Hij hoorde bij ons niet.

Zeg dus niet, dat zulk een dogmatische arbeid der kerken ons zou verdeelen, splitsen en uiteenjagen.

Integendeel, geen arbeid ware meer geschikt, om ons bijeen te brengen, om de eenheid onder ons te bevestigen, en ons als één man tegenover den gemeenschappelijken vijand te doen staan.

Alle te wachten wantrouwen zou zich dan ook uitsluitend op het *formeele* vraagstuk werpen, of de kerken tot zulk een dogmatisch optreden recht hadden. En ducht ge daarvan nu wezenlijk gevaar? Ducht ge daarvan zulk een gevaar, dat ge uit vreeze daarvoor de kerk van plichtsbetrachting zoudt willen afhouden?

Dit achten we ondenkbaar.

Veeleer koesteren we de vaste hope, dat juist zulk een ernstige arbeid der kerken, op een terrein waarop onze eenheid aan geen twijfel onderhevig is, ons tijdelijk zou doen afzien van veel kleine verschillen, die ons thans verdeelen, en de aandacht, die nu ziekelijk hangt aan óf kleine óf onoplosbare verschillen, zou saamtrekken op den strijd van den dag, op den nood van het heden, en op wat in aller gemeenschappelijk belang, vooral in het belang van het opkomend geslacht is, en alleen uitzicht geven kan op een betere toekomst.

Petrus Hofstede.

Te lang reeds verzuimden we de aandacht te vestigen op de biographie van wijlen Ds. *Petrus Hofstede*, als academisch proefschrift verdedigd door Dr. J. P. de Bie, en te Rotterdam bij D. A. Daamen verkrijgbaar gesteld.

Voor deze studie hebben we allen lof. Ze is 510 bladzijden groot, met nog 112 bladzijden bijlagen, en met goede portretten, afbeeldingen en afdrukken van autographa en zelfs met een geslachtsregister van meer dan een meter breed voorzien.

Vraagt men of de persoon van Hofstede historisch zwaar genoeg weegt, om hem op zóó breede schaal te beeldhouwen, dan valt het ons moeielijk, hierop toestemmend te antwoorden. De opzet is voor den man te breed. Meer beperktheid en beknoptheid zou in beter harmonie met de beteekenis dezer persoonlijkheid zijn geweest. En we twijfelen dan ook niet, of Dr. De Bie zal over weinig jaren zelf erkennen, dat een proefschrift van den halven omvang doeltreffender ware geweest.

Toch vergete men niet, dat het een proefschrift is. Het is een proeve van onderzoek, studie en uiteenzetting. En dan hebben we allen eerbied voor den ernst waarmee de schrijver zijn taak heeft opgevat, voor de nauwkeurigheid van zijn onderzoek, voor de volledigheid van het door hem verzamelde, en voor den goeden greep, dien hij deed bij het verwerken van zijn stof zonder eind.

Ook zeggen we niet, dat Hofstede niet diende beter gekend te worden.

Zonder een man van den eersten rang te zijn geweest, was hij toch een man van beteekenis. Een classiek gevormd geleerde, een man van vaste overtuiging, een man die veelzijdigen invloed oefende, die in zijn tijd voor een orakel gold, en die een der beste typen was van het toen nog machtige overblijfsel der aloude Oranjepartij in haar saamsnoering met de Staatskerk-tradities.

Toch leefde hij voor een ideaal dat ten doode opgeschreven was, en hieruit verklaart het zich, dat zijn naam thans onder ons bijna spoorloos wegstierf. Hij was de man van een afgeleefd verleden, en daarom zonder de beteekenis voor de toekomst.

Ook zoo echter doet het goed, kennis te maken met een degelijk gevormd geleerde, met een man van karakter en overtuiging, die smaad en zelfs vervolging, en persoonlijke aanranding (te Utrecht) leed voor wat hem als heilig gold, en die in al zijn classieke kracht overstond tegen het wilde woelen der Patriotten.

Dat zijn strijd niet enkel de practijk gold, maar evenzoo de beginselen, blijkt op schoone wijze uit zijn polemiek tegen de *Belisarius* van *Marmontel* en tegen de in dezen roman van grooten naam verkondigde revolutiebeginselen. Een polemiek, die evenzeer van zijn helderen blik als van zijn classieke belezenheid getuigenis aflegt.

Zelfs wil het ons voorkomen, alsof Hofstede, had hij langer geleefd, ook de gegevens in zich droeg, om een weg voor de toekomst af te bakenen. Althans van verzienden blik getuigt wat hij schreef: „Roomschen en Protestanten hebben in dezen eenerlei belang, en gelijk de vorsten hunne onderlinge verschillen uitstellen, als de algemeene vijand van het Christendom een inval in Europa doet, zoo moeten zich de godgeleerden van beide kerken ook vereenigen, wanneer de algemeene hoofdwaarheden van het Christendom door Na-